Lad os bare håbe!

Adverbialer, sætningsskema og tryk

Ole Togeby Aarhus Universitet

Diderichsens sætningsskema (Diderichsen 1957) er ikke blot en beskrivelse af sætningen og dens led, men semiotisk set et diagram som er andet og mere end en sproglig beskrivelse. Mens en sproglig sætning alene giver fokuseret information på grundlag af konvention, og billeder alene angiver ufokuseret information på grundlag af analogi, er sætningsskemaet som tegn et diagram som både angiver ved analogi og konvention, som har regler for transformation mellem analoge og konventionelle informationer (fx en målestok eller signaturforklaring), som ikke har noget fokus, og som derfor kan give modtagere der interagerer med diagrammet mere information end afsenderen har lagt ind i det.

Forskellen på effekten af typen af det beskrivende metasprog kan illustreres af følgende eksempel. Kristian Mikkelsen beskriver i sin *Dansk Ordföjningslære* (1911: 629) en ledstillingsregel således:

> Nogle ord og ordforbindelser har altid eller ofte en mere fremskudt stilling, end vedkommende sætningsled plejer at have, idet de i hovedudsagnssætninger med almindelig ordstilling, der ikke begynder med *gid, bare, blot, måske, kanske*, samt i spörgehovedsætninger eller udråbssætninger, der begynder med *så*, sættes lige efter omsagnet eller hjælpeudsagnsordet, i andre sætninger efter grundleddet. Dette er tilfældet med: A) (...). B) 1) svage biord uden hensyn til betydningen, f. Eks. *(...) Det kan da være dig det samme.(...) Det kommer der nu ingenting ud af.*

Det er lidt svært helt at forstå hvad denne sprogligt formulerede regel egentlig er en regel om, og hvor generel den er. Når man bruger Diderichsens sætningsskema, kan reglen formuleres således:

> Tryksvage dialogpartikler som *da* og *nu* kan kun stå på **a**-pladsen.

Nu er det en grammatisk regel som afspejler realiteter, som man kan antage at sprogbrugerne må kende (uden at kunne formulere dem) og bruge heuristisk til at forstå meningen med en sætning.

I denne artikel skal det undersøges om sætningsskemaerne som diagrammer kan forbedres så de beskriver ledstillingen i dansk videnskabeligt bedre end Diderichsens to skemaer, dvs. mere modsigelsesfrit, udtømmende og simpelt end tidligere udgaver af skemaet – efter Hjelmslevs empiriprincip (Hjelmslev 1966).

Et skema for både helsætninger og ledsætninger

Diderichsen foreslog to skemaer, et for helsætninger med ledstillingen

[F [v n a″ [V″ N″ A″]]]

og et for ledsætninger med ledstillingen

[k [n a″ v [V″ N″ A″]]]

Signaturforklaringen: **n** = plads til nominal (i nominativ hvis det kan ses); **N** = plads til nominal i oblik kasus; **v** = finit verbum; **V** = infinit verbum; **a** = neksusadverbial; **A** = indholdsadverbial; **F**- pladsen (før det finitte verbum i helsætninger) kan være tomt, eller der stå et eksemplar af alle typer af led – undtaget **v**. Det finitte verbum skal altid stå på **v**, som således er skemaets forankringspunkt. **k** = underordningskonjunktional; **X″** = led af typen X kan forekommer flere gange på samme plads.

[F	**[v**	**n**	**a″**	**[V″**	**N″**	**A″]]]**
Hun	*ville*		*ikke*	*give*	*Ib bogen*	*i går.*
Hun	*gav*		*jo*		*Ib bogen*	*i går.*
I går	*gav*	*hun*	*ikke*		*Ib bogen*	*(-)*
(-)	*Kom*	*hun*	*ikke*			*i går?*

[k	**[n**	**a″**	**v**	**[V″**	**N″**	**A″]]]**
Hvis	*hun*	*ikke*	*ville*	*give*	*Ib bogen*	*igår, ...*
Fordi	*hun*	*ikke*	*gav*		*Ib bogen*	*i går, …*

I skemaerne er der tre typer af tomme pladser, dels en tom plads fordi den aktuelle sætning tilfældigvis ikke har et led af denne type, fx tomt **V"** når det er hovedverbet der er i finit form på **v**, fx *Hun gav ham — bogen*, dels fordi det led der skulle stå der, er placeret i **F**, så det får en særlig mening, fx *Ib gav hun ikke —bogen*, dels når tomt **F** angiver at det er en spørgesætning, fx *—Gav hun ham bogen?* Man må antage at sprogbrugerne bruger kendskab til sådanne regler når de fx forstår at *hun* er subjekt både på **F** og **n**, og *Ib* indirekte objekt, og at en sætning med tomt **F** er et spørgsmål.

Disse to skemaer er (i denne generaliserede og forenklede form), som det kan ses, nok modsigelsesfrie og udtømmende, men de er faktisk ikke den simplest mulige beskrivelse. I stedet for to skemaer kan man nøjes med ét skema (Togeby 2023).

To skemaer:

F	**v**	**n**	**a"**		**V"**	**N"**	**A"**
k		**n**	**a"**	**v**	**V"**	**N"**	**A"**

Et fælles skema:

F	[[**v**^{1}	**n**]	**a"**	[**v**^{2}	[**V"**	**N"**	**A"**]]]	
Hun	*ville*	*(-)*	*ikke*		*give*		*Ib bogen*	*i går.*
Hun	*gav*	*(-)*	*jo*				*Ib bogen*	*i går.*
I går	*gav*	*hun*	*ikke*				*Ib bogen.*	*(-)*
Kom		*hun*	*ikke*					*i går?*
Hvis		*hun*	*ikke*	*ville*	*give*		*Ib bogen*	*i går, ...*
Fordi		*hun*	*ikke*	*gav*			*Ib bogen*	*i går, ...*
Gid		*vi*	*snart*	*var*			*hjemme.*	
Kommer		*hun*	*ikke?*					

Spillereglerne for ét diagram bliver så lidt anderledes end for to. Forankringspunktet kan ikke være **v**-pladsen (for det finitte verbum kan stå tre forskellige steder); forankringspunktet bliver således **F** (som står for *første felt* og ikke for *forfelt* eller *fundamentfelt*), og denne første plads kan så ikke være tom. Der kan heller ikke komme noget før **F**, for **F** er defineret

som den første plads.

Dette ene skema giver til gengæld flere oplysninger end de to skemaer, hvor man jo på forhånd skulle vide om den sætning man var ved at analysere, var en helsætning eller en ledsætning. Med det ene fælles skema vil udfyldningen give den oplysning at hvis finittet står på **v^1**, er sætningens sandhedsværdi fremsat (som i en helsætning) og hævdet eller benægtet, mens hvis finittet ikke står på **v^1**, er sætningen sandhedsværdi ikke fremsat. Står finittet på **v^2**, angiver det at sandhedsværdien er neutral (som i en ledsætning), og står finittet på **F** angiver det en helsætning der er et spørgsmål. Diagrammet giver således som output, når man bruger det, om sætningen har fremsat sandhedsværdi eller ej, uafhængigt af om det er en sætning der er led i en anden sætning eller ej.

Fordelen ved det ene fælles skema er dels at analysen bliver simplere (man skal ikke på forhånd kende sætningens type), og det vil bedre afspejle den viden om ledstilling som sprogbrugerne har og bruger når de forstår en sætning mens den løber, fx at sætningen *Gid vi snart var hjemme* ikke har fremsat sandhedsværdi fordi det finitte verbum står på **v^2**, selv om den ikke er led i en anden sætning, og at sætningen *Kommer hun ikke?* er et spørgsmål.

Letledspladser

I sin forenklede form er sætningsskemaet ikke en udtømmende beskrivelse; der findes ledstillinger som dette skema ikke kan tillægge betydning (Diderichsen 1964, Hansen og Heltoft 2001, Heltoft 2011, Togeby 2003). Man kan fx ikke sætte sætningen *Hun gav ham den ikke* i skema, og ikke se at *ham* er indirekte objekt og *den* direkte objekt når de ikke står på **N"**. Derfor må man i skemaet indsætte to pladser før **a** til at beskrive disse leds rækkefølge:

F	**[[v^1 n]**	[(**L"**)	**a"**]	**[v^2**	**[V" N"**	**A"]]]**
Hun	*gav*	*ham den*	*ikke*			
Hun	*gav*		*ikke*		*Ib bogen*	

Meningen med dem er at lette (tryksvage) pronominer der er indirekte objekt og direkte objekt står før negationen for ikke at falde i dens virkefelt. Trykstærke objekter er i

indholdsfeltet benægtet: *Hun gav ikke Ib bogen, men billedet. *Hun gav ham den ikke, men billedet. Hun gav ham ikke bogen, men billedet. Hun så ikke ˡham, men ˡhan så ˡhende*.

Det er dog også således at letledspladserne ikke findes når der står et infinit verbum i **V"**, eller et finit verbum i **v**^{2} (som i en ledsætning):
*Hun ville ikke give ham den. *Hun ville ham den ikke give. Hvis hun ikke gav ham den, så ... . *Hvis hun ham den ikke gav, så ...*

Så det at trykstærke led i indholdsfeltet står i nægtelsens virkefelt, er ikke hele forklaringen. For at forklare letledspladserne må man derudover antage at tryktab altid sker klitisk, dvs. således at tryktabsordet læner sig op ad et trykstærkt ord som både overtager dets tryk og inkorporerer dets mening, enten (kontinuert) enklitisk, *Hun ˡslog_ₒsig ˡikke*, hvor *sig* læner sig op ad *slog* som får betydningen 'føle smerte', eller (eventuelt diskontinuert) proklitisk: *Hun ₒstod ˡikke ˡop*, hvor *stod* taber sit tryk til *op* så helheden får betydningen 'rejse sig', som er den betydning som benægtes.

Grunden til at objekter når de er tryksvage pronominer, står før negationen, er at de ellers ville læne sig op ad negationen og således være benægtet. Det sker ikke når **v2** eller **V"** er udfyldt, for så læner pronominerne op ad disse to ord: *Hvis hun ikke gav_ham_den, så ...* Udfyldte letledspladser angiver altså at objekterne læner sig op ad hovedverbet og kun kan benægtes som en inkorporeret del af dette. Dette betyder at letledspladserne kun er der når negationspladsen er udfyldt, og ellers står lette pronominer, som de skal, på **N"**. Det noteres i skemaet således at tilstedeværelsen af **L"**-pladserne er betinget af udfyldningen af at **a**-pladsen, og det noteres med runde parenteser: (**L"**)**a**. Læg mærke til at Diderichsens to skemaer skulle notere at **L"**-pladserne ikke findes i ledsætninger og ikke i helsætninger med sammensat tid. Dette behøver man ikke når **L**-pladserne er betinget af udfyldt **a**.

Lad os bare håbe

Piet Hein har i Politiken 2/4 1950 formuleret følgende GRUK:

Lad os bare håbe, men ikke bare håbe.

De to forekomster af *bare* står begge på **a**-pladsen i det forenklede skema, men de betyder

tydeligvis to forskellige ting, nemlig 'lad os uden forbehold håbe, men ikke kun håbe'. Det kan forklares ved at de to ord står på to forskellige pladser i skemaet. Ifølge DDO er kernebetydningen af *bare* 'ikke andet/andre end X'. Men det får også mening af sin placering, og de to forekomster står på en plads hhv. før og efter negationen, og det er det der giver forskel i mening:

Hun spiste bare ikke maden.
= 'det var ikke andet end tilfældet at hun ikke spiste maden'.
= 'hun spiste simpelthen ikke maden'.
X = deklarationen af udsagnets sandhed, og *bare* ≈ 'simpelthen'.

Hun spiste ikke bare maden.
= 'det var ikke tilfældet at hun ikke spiste andet end maden'.
= 'hun spiste også andet end maden'.
X = det der kommer i det efterfølgende fokus, og *bare* ≈ 'kun', og *ikke bare X*≈ 'også andet end X'.

I et udvidet skema må man altså dele **a**-pladsen op i tre pladser: **a^1 – neg – a^2**, således at skemaet kommer til at se således ud:

F	**[[v^1 n]**	[(**L"**)	[**a^1**	**neg**	**a^2**]]	**[v^2**	**[V"**	**N"**	**A"**]]]
Hun	*spiste*		*bare*	*ikke*				*maden*	
Hun	*spiste*			*ikke*	*bare*			*maden*	

På **a^2** har *ikke bare* også et virkefelt (markeret ved understregning) som ordene taber deres tryk til:

Han ₒtog ₒikke ₒbare ˈén kage (– men to).
Han ₒtog ₒikke ₒbare ₒen ˈkage (– men også brød og frugt).
Han ˈtog ₒikke ₒbare ₒen ˈkage (– men spurgte først).

Betydningen af netop *bare* afhænger dog også af andre formelle træk i sætningen end placeringen på **a**[1] eller **a**[2], nemlig af om det finitte verbum er imperativ eller indikativ, om finittet står på **v**[1] eller **v**[2], og om *bare* står på **F**. Fx betyder ordet i *Han ventede bare* noget andet end i *Bare vent!* I *Bare jeg går forbi en bager, tager jeg to kilo på* betyder det *'hvis blot'*, og i *Bare han ikke kører galt* 'gid'.

De fem kontekstbetydninger fremgår af følgende skema:

FORM OG PLACERING AF ORDET *bare*			TYPE	BETYDNING	EKSEMPEL
v i imperativ og *bare* på **F** eller **a**[1]			forstærkende sætningsadverbial	'uden forbehold'	*Kom bare indenfor!* *Bare vent!*
v i indikativ	*bare* på **F** med finit på **v**[2]	i ledsætning	logisk operator	'hvis blot' ...	*Bare De ser en pige, bliver De forelsket.*
		i helsætning	ønskemarkør	'gid' ...	*Bare han ikke kører galt.*
	bare på **a**[1], før neg		sætningsadverbial	'simpelthen'	*Hun spiste bare ikke maden.*
	bare på **a**[2], efter neg		logisk operator	'kun'	*Hun spiste ikke bare maden.*

Og da *Lad os* er imperativ går *bare* i *Lad os bare håbe* betydningen 'uden forbehold', 'under alle omstændigheder' og i *ikke bare håbe* betydningen 'også andet end'.

Lad os [a1]*bare* ('uden forbehold') *håbe, men ikke* [a2]*bare* ('kun')*håbe*.

Meningen med ledstilling

Med denne beskrivelse kan man formulere den generalisering at en bestemt type af adverbier har en kernebetydning (fx *bare*: 'ikke andet/andre end X) som suppleres med kontekstbetydningen, dvs. meningen med placeringen i konteksten (og X = fokus), til den komplette aktuelle mening (fx *ikke bare* = 'også andet end'). På **a**[1] modificerer de den sproglige handling og evt. deklareringen af sandheden af udsagnet, mens de på **a**[2] modificerer det der fokuseres på i sagforholdet:

Han kommer bare (= ‘simpelthen’) *ikke – sådan er det.*
Han kommer ikke ˈbare (= ‘kun’) *– han bliver en uge.*
Bare (= ‘hvis blot’)*han kommer, går hun.*

Hun var 30 år; han var ₒda (= ‘så vidt jeg ved’) *ikke 20 år.*
Hun var 30 år; han var ikke ˈda (= ‘på den tid’) *20 år.*
Da (= på den tid hvor’) *han var 20 år, var hun 30 år.*
Siger du ₒnu (=’egentlig’) *alligevel at han er gået.*
Siger du alligevel ˈnu (= ‘i dette øjeblik’) *at han er gået.*
Nu (= ‘når’) *du siger det, kan jeg godt huske det.*

Han kom altså (som det fremgår) *ikke.*
**[?] Han kom ikke altså* (= er det det du mener?).
Altså (= ‘ergo’) *kom han ikke.*

Litteraturliste:

Diderichsen, Paul (1946, 1957) *Elementær Dansk Grammatik*, København: Gyldendal.
Diderichsen, Paul (1964) Sætningsleddene og deres stilling – tredive år efter i Paul Diderichsen (1966) *Helhed og struktur*, København: G:E:C: Gads Forlag.
Hansen, Erik og Heltoft, Lars (2011) *Grammatik over det Danske Sprog*, København: Det Danske Sprog- og litteraturselskab.
Heltoft, Lars (2011) Lette pronomeners placering: klise og topoligisk integritet i *Ny Forskning i Grammatik 18*, 2011, side 61-80, Odense: Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet. http://ojss.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive.
Hjelmslev, Louis (1943, 1966) *Omkring Sprogteoriens grundlæggelse*, København: Akademisk Forlag.
Mikkelsen, Kristian. (1911, 1975) *Dansk Ordföjningslære med sproghistoriske tillæg*, København: Hans Reitzels Forlag.
Togeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning?*, København: Gads Forlag.
Togeby, Ole (vil nok udkomme 2023) *Sætningsleddene og deres stilling 77 år efter*.